

А.А. Чанчарова<sup>1</sup>, К.А. Авсыдыкова<sup>2</sup>, А.М. Байкулова<sup>3</sup>

<sup>1,2</sup>Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан  
[aliya.chancharova@gmail.com](mailto:aliya.chancharova@gmail.com)

<sup>3</sup>Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан  
[aigerim.baikulova@mail.ru](mailto:aigerim.baikulova@mail.ru)

## ЕСТУ ҚАБІЛЕТІ НАШАР АДАМДАРДЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ БОЙЫНША ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ӘДЕБИ ШОЛУ

### Аңдатпа

Мақала есту қабілеті нашар адамдардың өздерін жұмыспен қамтуы, ондағы кездесетін кедергілер мен оларды алдын алу жолдарына көмек беретін арнайы факторларды анықтауға бағытталған. Есту қабілеті нашар адамдардың жұмыспен қамтылу мәселесі бүкіл әлем үшін әлеуметтік мәселелердің негізгілерінің бірі болып табылады, себебі нашар еститін адамдардың қоғамнан алшақтамауын немесе оқшаулануға түспеуін жұмыспен қамту арқылы шешуге болады. Жұмыспен қамту саласы ол біліктілік пен білімді талдап етеді, сол себепті тақырыпты ашу барысында тек есту қабілеті төмен адамдардың жұмыспен қамтылу мәселелері ғана қозғалмай, сонымен қатар, оған әсер ететін факторлар ретінде білім беру, кәсіби білім беру саласын дамыту, олардың индивидуалды, комму-никативтік ерекшеліктеріне қарай бейімделетін арнайы бағдарламалардың қажеттілігі және әлемдегі ғылыми зерттеулердің нәтижелері арқалы оған келу мәселелері қарастырылды.

Зерттеу тақырыбы қазақстандық қоғам үшін өзекті және әлі бұл салада арнайы ғылыми зерттеулердің жоқтығы немесе аздығы тақырыпты талқылауда кедергілер келтірді. Алайда, соған кара-мастан басқа елдерің мысалында бұл тақырып аясындағы негізгі әсер етуші факторлар мен өзекті мәселелер ашылып көрсетілді.

**Кілттік сөздер:** есту қабілеті төмен адамдар, жұмыссыздық, жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамту, мүгедектік, есту аппараттары.

Чанчарова А.А.<sup>1</sup>, Авсыдыкова К.А.<sup>2</sup>, Байкулова А.М.<sup>3</sup>

<sup>1,2</sup>Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан  
[aliya.chancharova@gmail.com](mailto:aliya.chancharova@gmail.com)

<sup>3</sup>Казахский национальный педагогический университет имени Абая,  
г. Алматы, Казахстан [aigerim.baikulova@mail.ru](mailto:aigerim.baikulova@mail.ru)

## ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ОСОБЕННОСТЯМ ЗАНЯТОСТИ ЛЮДЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

### Аннотация

Статья направлена на выявление специальных факторов, способствующих самозанятости людей с нарушениями слуха, барьеров, с которыми они сталкиваются, и путей их предупреждения. Проблема занятости слабослышащих людей является одной из основных социальных проблем для всего мира, так как неспособность слабослышащих людей отвлечься от общества или не попасть в изоляцию может быть решена через занятость. Сфера занятости она анализирует квалификацию и знания, поэтому в ходе раскрытия темы были затронуты не только вопросы занятости людей с нарушениями слуха, но и вопросы образования как факторов, влияющих на нее, развития сферы профессионального образования, необходимости специальных программ, адаптируемых под их индивидуальные, коммуникативные особенности и достижения ими результатов научных исследований в мире.

Тема исследования актуальна для казахстанского общества и пока отсутствие или малочисленность специальных научных исследований в этой области создавали препятствия в обсуждении темы. Однако, несмотря на это, на примере других стран были раскрыты основные влияющие факторы и актуальные вопросы в рамках этой темы.

**Ключевые слова:** слабослышащие люди, безработица, занятость, самозанятость, инвалидность, слуховые аппараты.

Chancharova A.A.<sup>1</sup>, Avsydykova K.A.<sup>2</sup>, Baikulova A.M.<sup>3</sup>

<sup>1,2</sup> Al-Farabi Kazakh National University, (Almaty, Kazakhstan)

[aliya.chancharova@gmail.com](mailto:aliya.chancharova@gmail.com)

<sup>3</sup> Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)

[aigerim.baikulova@mail.ru](mailto:aigerim.baikulova@mail.ru)

## A LITERARY REVIEW OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE PECULIARITIES OF EMPLOYMENT OF PEOPLE WITH HEARING IMPAIRMENTS

### Abstract

The article is aimed at identifying special factors contributing to the self-employment of people with hearing impairments, the barriers they face, and ways to prevent them. The problem of employment of hearing-impaired people is one of the main social problems for the whole world, since the inability of hearing-impaired people to distract themselves from society or not get into isolation can be solved through employment. She analyzes qualifications and knowledge, therefore, during the disclosure of the topic, not only the issues of employment of people with hearing impairments were touched upon, but also the issues of education as factors affecting it, the development of vocational education, the need for special programs adapted to their individual, communicative characteristics and their achievement of research results in the world.

The topic of the research is relevant for the Kazakh society and so far the absence or small number of special scientific research in this area has created obstacles in the discussion of the topic. However, despite this, the main influencing factors and topical issues within this topic were revealed using the example of other countries.

**Keywords:** *hearing impaired people, unemployment, employment, self-employment, disability, hearing aids.*

### КІРІСПЕ

Жұмыс және мансап көптеген адамдардың өмірінің маңызды бөлігі болып табылады. Алайда, мүмкіндігі шектеулі адамдардың жұмысқа орналасуына кедергі көп келтіріледі, бұл жұмыссыздық-тың жоғары деңгейінде де байланысты. Бұл мақалада есту қабілеті нашар адамдардың жұмыспен қамтылу деңгейі, өзекті мәселелері мен өзін-өзі жұмыспен қамту бойынша түрлі әлемдік ғылыми зерттеулердің нәтижелері қарастырылады.

Әлемде өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбы аясында жаңа ғылыми ойлар мен өзекті мәселелер түрлі зерттеулердің нысаны болуда. Әсіресе өзін-өзі жұмыспен қамту саласында мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың орын табуы мен олардың бұл салаға қызығушылықтарының деңгейін анықтау дамушы мемлекеттер үшін әлеуметтік мәселені шешуге көмек беруші фактор ретінде қарастырылуда. Алайда бұл мүмкіндігі шектеулі жандардың өміріне қалай әсер етеді? Олардың белсенді өмір сүруіне, жұмыс жасауына, білімге және өзінің арманын орындауға себепші немесе мотиватор бола алады ма деген сұрақтарға жауап іздеу қоғамда тек ғылым қызығушылық қана тудырмай, сонымен қатар әлеуметтік саясатта инклюзивтілікті дамыту үшін де маңызды болуда.

Экономикалық статистиканың мәліметтерде табысы аз немесе дамушы елдердің көпшілігінде бейресми экономика ресми секторға қарағанда ақша табудың кең мүмкіндіктерін ұсынады, әсіресе ресми секторда жұмысқа орналаса алмайтын адамдар үшін өзін-өзі жұмыспен қамту үлкен маңызды шешім, себебі ресми секторға жұмысқа орналасуда мүмкіндігі шектеулі тұлғалар тиісті формалды білім мен кәсіптің болмауына, сондай-ақ қоғамдағы теріс көзқарасқа байланысты орналаса алмау-лары мүмкін немесе денсаулығында патологиясы жоқ адамдармен салыстырмалы түрде жұмыс беруші тарапынан кедергілерге тап болу мүмкіндігі жоғары. Мақалада мүмкіндігі шектеулі тұлғалар ретінде нашар еститін адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамтулары турлы отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге және зерттеулерге шолу жасап, тақырыптың өзектілігі мен оның әлемдік ғылыми әдебиетте қандай деңгейде зерттелгендігіне талдау жасалынады.

### ЗЕРТТЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Зерттеудің жетекші әдістері: зерттеу тақырыбына сәйкес ғылыми-зерттеу жұмыстарына, психо-логия, педагогика бойынша әдебиеттерге талдау жасау, ой қорыту және зерттеу деректерін талдау, синтез, жалпылау, индукция, дедукция әдіс түрлері қолданылды.

Әдебиеттерге шолу.

Есту қабілеті бұзылған адамдардың жұмыссыздық мәселелеріне шолу. Есту қабілетінің жоғалуы әртүрлі қарым-қатынас дағдылары мен қалауына байланысты. Есту қабілеті бұзылған адамдар ым тілін немесе ауызекі тілді қолдануды жөн көруі мүмкін және тиімді қарым-қатынаста қиындықтарға тап болуы мүмкін. Өкінішке орай, әр түрлі коммуникативті преференциялар және тиімді қарым-қатынас қиындықтары қазіргі жұмыс күшінде жұмыс іздеуде көптеген кедергілер бар екенін білдіретін жағдайларды тудыруы мүмкін.

Батыс елдеріндегі жұмыс күшінің көп бөлігі қазіргі уақытта бұрынғыдан да жоғары қарқынмен тиімді және кең таралған қарым-қатынас дағдыларын қажет ететін жұмыспен айналысады [Рубен, 2000]. Технологиялар мен ақпараттық қызметтер саласындағы біліктілігі бар жұмысшыларға сұраныс артып келеді және физикалық жұмысшылар үшін мүмкіндіктер аз, яғни тиімді қарым-қатынаста қиындықтарға тап болған адамдар жиі орындайтын жұмыс.

Бүгінгі таңда сапалы әлеуметтік көмектің арқасында мүмкіндігі шектеулі адамдар өз кәсібін ашып, өздерін жұмыспен қамтып жүр. Солардың бірі тірек-қимыл аппараты мен көру қабілеті бұзылған адамдар. Есту қабілеті нашар адамдар өз ойларын дұрыс айта алмайтындықтан қоғамда шеттетіліп қалып жат. Себебі кез-келген жұмыс сөйлесумен байланысты. Сонымен қатар, тірек-қимыл аппараты немесе көру қабілеті бұзылған адамдар тобында өз тобының белсенді қорғаушысы болып табылатын адвокаттарды, авторларды, әкімшілерді, академиктерді және дәрігерлерді табуға болады, есту қабілеті нашар адамдар арасында түлектер өте аз. Демек, есту қабілеті бұзылған адамдарды оңалту бағдарламасын әзірлеу кезінде олардың әртүрлі қажеттіліктерін мұқият ескеру қажет. Мысалы, қалалық және ауылдық жерлерде есту қабілеті нашар адамдар әртүрлі проблемаларға тап болады және әр түрлі оңалту көмегін қажет етеді. Қалалардағы оқу орындарына қол жетімділіктің арқасында қалалық жерлерде тұратын есту қабілеті нашар адамдар қандай да болса білім ала алады. Кем дегенде, олар өздерінің ауылда тұратын өздері сияқты есту қабілетін нашар адамдардан айырмашылығы олар өз аттарын біледі. Әрине бұл білім оларға ақы төленетін жұмысқа орналасуға мүмкіндік бермейді. Бірақ мемлекет тарапынан оларды қоғамға кіріктіру жолындағы жасалынып жатқан сапалы жұмыс сияқты болып көрінеді. Негізінде олардың жұмыс табуда көптеген қиындықтарға ұшырау қауіпі жоғары. Олар өздерінің жұмыстарын мемлекеттік мекемелермен байланыстыра алады. Себебі, жекеменшік мекемелер денсаулығы жақсы адамдарды еңбекке қабылетті санап, сол адамдармен келісім жүргізген жөн көреді. Мемлекеттік мекемелерде есту қабілеті нашар адамдар үшін бір пайызды брондау шынымен де көмектеседі, бірақ тек шектеулі дәрежеде.

Мүмкіндігі шектеулі адамдарға арналған арнайы еңбек биржалары мен кәсіби оңалту орталықтары өз үлестерін қосуда, дегенмен олардың бірлескен күш-жігері бұл мәселені шешпейді. Нәтижесінде есту қабілеті нашар адамдардың көпшілігі жұмыссыз қалады.

### **ЗЕРТТЕУ НӘТИЖЕЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫ ТАЛДАУ**

Өкінішке орай есту қабілеті нашар адамдардың жұмыспен қамтылуы өзекті мәселелерді қатарынан кеткен емес. Негізінде есту қабілеті нашар адамдар жақсы жұмысшылар болып саналады. Олар тек сөйлеу және есту қабілетіне ие емес және егер олар дұрыс оқытылса, қолмен жұмыс жасаудың барлық түрлерін жасай алады. Сонымен қатар, олардың қос физикалық кемшіліктеріне байланысты олар өте жоғары концентрацияға жетуі мүмкін, бұл сапаның жоғарылауына және өндірістің жоғарылауына әкеледі. Шудың ластануына қарсы тұра отырып, олар тоқыма фабрикалары және шу деңгейі жоғары капсула өндірісі сияқты зауыттар үшін өте қолайлы. Есту қабілеті нашар жұмысшылары бар жұмыс берушілер әдетте осы топтан көп адамды қабылдауға дайын, бірақ мұндай жұмыс берушілер аз және олар бір-бірінен алыс. Сол себепті қазіргі кезде есту қабілеті төмен адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамтуы туралы зерттеулерді қарастыра отырып, арнайы осы салада үлкен ғылыми зерттеу қажет болып табылады. Зерттеудің нәтижелеріне сүйене отырып, есту қабілеті төмен адамдарды жұмыспен қамту және жұмыссыздық пен білім деңгейінің төмендігі сияқты бір-бірімен тығыз байланысқан мәселелерді шешуге болады.

Қоғамда әлеуметтік-экономикалық оңалту үшін негізгі талаптар білім беру және кәсіптік даярлау болып табылады. Есту қабілеті бұзылған адамдар үшін екеуі де жеткіліксіз. Білімі де, кәсіби дайындығы да жоқ, есту қабілеті нашар ересектер оңалту қызметкері үшін қорқыныш болып табылады. Олар өздерін білдіруге қабілетсіз, және белгілер мен қимылдар әр адамға әр түрлі болғандықтан, оларды түсіну қиынға соғады. Нәтижесінде пайда болған байланыс үзілісі, әдетте, әлеуетті жұмыс берушілер үшін есту қабілеті нашар үміткерді, егер ол осы мамандыққа үйретілсе де, қабылдамауға ыңғайлы сылтау болып табылады.

Қаламен салыстырмалы түрде есту қабілеті төмен адамдардың ауылдағы көрінісі әлдеқайда нашар. Айырмашылығы – сауатсыз, оқымаған және негізінен өз есімдерін білмейтін, есту қабілеті

нашар ауыл халқы оңалтушы қызметкер үшін үлкен проблема болуы мүмкін. Бірақ дәл осы себептер олардың қалпына келуін қамтамасыз етеді. Көбінесе ауыл тұрғыны өз кәсібін мұра етеді, бұл есту қабілеті нашар адамдарға да қатысты. Сонымен, бізде есту қабілеті нашар шаштараздар, ағаш ұсталары, фермерлер, темір ұсталары және т.б. бар, жұмыссыздық немесе стигматизация туралы мәселе жоқ. Бұл ақша табу мүмкіндігі.

Есту қабілеті нашар әйелдер көбінесе үй әйелдері болып қалады. Бұл есту қабілеті нашар ауылдық адамдарда ешқандай проблема жоқ дегенді білдірмейді. Отбасылық жер учаскелерін бөлу және бөлу кезінде көптеген фермерлік отбасыларда өңдеуге жеткілікті жер жоқ. Құрғақ жерлерде егіншілікте сүт шаруашылығы, құс шаруашылығы және т.б. сияқты қосымша өмір сүру керек, бұл есту қабілеті нашар сауатсыз адам үшін қиын міндет, өйткені бұл маркетинг пен басқа да білікті қызмет салаларына байланысты.

Есту қабілеті нашар саудагерлер үшін сұраныс пен ұсыныс тұрғысынан да проблемалар туындайды. Ауылдық жерлердегі басқа да проблемалар медициналық араласу, тілді меңгеру, білім беру және өзін-өзі жетілдіру үшін мүмкіндіктердің болмауы болып табылады. Сонымен қатар, ауылдық есту қабілеті нашар мүгедектер әртүрлі мекемелер мен оларға үкімет беретін жеңілдіктер туралы білмейді, сондықтан оларға қол жеткізе алмайды.

*Есту қабілетінің төмендеуінің салдары.* Жұмысқа байланысты есту қабілетінің жоғалуының экономикалық салдары айтарлықтай. Рубеннің пікірі бойынша [Рубен, 2000]

Америка Құрама Штаттарындағы есту қабілеті нашар адамдар қарапайым адамдардың алған табыстың тек 40-45%-ын алады деп хабарлады. 2005 жылы Австралияда ел үшін есту қабілетінің жоғалуынан болатын нақты қаржылық шығын 11 миллиард доллардан немесе ЖІӨ-нің 1,4% құрады, ал өнімділіктің жоғалуы осы санның жартысынан көбін құрады. 2000 жылы АҚШ-та жүргізілген зерттеу өмір бойы есту қабілетінің жоғалуына байланысты 297000 АҚШ долларының 67%-ы еңбек өнімділігінің төмендеуімен байланысты екенін көрсетті.

Әрі қарай, Пьер, Фридбергер, Викман және Александерсон [2012] Швециядағы халықты іріктеу үшін (N=19 045), есту қабілеті нашар адамдар жұмыспен байланысты емес негізгі табыс көзіне ие болуы мүмкін (мысалы, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы). Мұндай сандар есту қабілеті нашар-лардың жұмыспен қамтуды болжайтын факторларды жақсы түсінудің маңыздылығын көрсетеді. Алайда, есту қабілетінің жоғалуы адамның еңбек нарығында кездесетін кедергілер туралы өте аз айтады. Яғни, жеке (мысалы, жынысы, білім деңгейі), коммуникативті (мысалы, тілдік дағдылар мен режим) және аудиологиялық (мысалы, есту қабілетінің жоғалуы, кохлеарлық имплантты (КИ) қолдану) сипаттамалары қалай байланысты екенін нақты түсіну есту қабілеті нашар адамдардың жұмыс күшіне қатысуға, жұмысқа тартылуына немесе тартылмауына әкелетін факторларды түсіну үшін маңызды.

2019 жылы Джеспер Даммейер, Кэтрин Кроу, Марк Маршак, Марк Россиканың «Саңырау және есту қабілеті нашар ересектердің жұмысы мен жұмыс сипаттамасы» атты ғылыми зерттеу жұмысын жүргізген. Осы зерттеуде есту қабілеті төмен адамдардың индивидуалды, яғни жынысы, білім деңгейі, коммуникативті, әсересе тілдік дағдылары және аудиологиялық, есту қабілетінің жоғалуы, кохлеарлық имплантты сипаттамалары олардың жұмыспен қамтылулары барысында әсер ететін негізгі факторлар ретінде қарастыра отырып, мәселенің мән-жайын ашып көрсетті.

Индивидуалды ерекшеліктер: индивидуалдық сипаттамаларды сипаттайтын бірқатар айнымалылар есту қабілеті төмен ересектердің жұмыс күшіне қатысуына байланысты анықталды. Мысалы, Швецияда есту қабілетінің жоғалуы бар адамдардың популяциялық зерттеулерінде әйелдерге қарағанда ер адамдарда есту қабілетінің жоғалуы жиі кездеседі, бірақ есту қабілетінің жоғалуы тек әйелдердегі жұмыссыздықпен байланысты. Білім туралы айтатын болсақ, көптеген есту қабілетін төмен ересектерде білім деңгейі төмен [Даммейер, 2016; Винн, 2007].

Норвегиядағы халықты зерттеуде есту қабілетінің жоғалуы, басқа мүгедектер мен мүгедектік бойынша зейнетақы алу арасындағы байланысты зерттеді. Олар есту қабілетінің жоғалуы сирек мүгедектік бойынша зейнетақы алуға себеп болатындығын анықтады. Алайда, басқа мүгедектікпен бірге есту қабілетінің едәуір жоғалуы мүгедектік бойынша зейнетақы алу мүмкіндігін арттырады. Сондай-ақ, қосымша мүгедектіктің болуы АҚШ-тағы есту қабілеті төмен ересектердің жұмыс күшіне қатысуын түсіндіру үшін маңызды болады.

Аудиологиялық ерекшеліктер: олар есту қабілеті нашар адамдардың жұмыс күшінің қатысуын-дағы жеке айырмашылықтарға да әсер етуі мүмкін. Норвегияда тұратын 25 740 адамнан тұратын халықтың үлгісін қарастырды және есту қабілетінің жоғалу деңгейі де, есту қабілетінің нашарлауы да жұмыстан ертерек зейнетке шығуға байланысты екенін хабарлады. Есту аппараттарын ерте және тұрақты қолдану арқылы сөйлеу, тілдік және білім беру нәтижелерін жақсарту әлеуетін есту қабілеті бұзылған адамдар арасында жұмыспен қамтудың жоғарылауына

әкелуі мүмкін фактор ретінде қарастырған жөн. Зерттеу сонымен қатар, есту қабілетінің жоғалуына байланысты кохлеарлық қондырым алған сету қабілеті төмен ересек үшін имплантты қолдану жұмысты орындауға оң әсер етеді деген қорытындыға келді.

Байланыс ерекшеліктері: қарым-қатынас дағдылары (ауызша және жазбаша), сондай-ақ қарым-қатынас әдісі (ауызекі тіл немесе ымдау тілі) - жұмысқа орналасудағы табысты түсіндіретін айныма-лылардың тағы бір тобы. Есту қабілеті нашар адам жұмыс барысында бірқатар кедергілерге кезігуі мүмкін, олардың бірі басшылармен, екіншісі әріптестермен қарым-қатынас жасау қиындықтары болуының ықтималдылығы өте жоғары. Қарым-қатынастағы қиындықтар кейбір есту қабілеті нашар адамдар үшін жұмыс орнында шаршау мен әлеуметтік оқшаулануға әкелуі мүмкін.

Сонымен, индивидуалды, коммуникативті және аудиологиялық ерекшеліктеріндегі айырмашы-лықтарға байланысты есту қабілеті нашар адамдар есту қабілеті жоқ адамдармен салыстырғанда әртүрлі жұмыс және мансаптық сипаттамаларға ие болуы мүмкін. Жоғарыдағы зерттеулер көрсеткендей, есту қабілеті нашар адамдар «көк жағалы» жұмысқа ие болады, мансаптық өсуден және жалақының өсуінен оқшауланады. Сол себепті, есту қабілеті төмен адамдарға арналған арнайы қолдау көрсететін бағдарламалар әзірлеу барысында олардың жұмыспен қамтылу мәселелерін басты назарға ала отырып, жұмыспен қамтылудың барлық түрлерін енгізуге көмек беретіндей етіп ұйымдастыру керек.

Есту қабілетін төмен адамдарының жұмыс және жұмыс жасау ерекшеліктерін жақсы түсіну үшін халықаралық зерттеулер пайдалы, бірақ олар жиі назардан тыс қалады. Еңбек нарығындағы мүмкіндіктер мен кедергілер әр түрлі елдерде әр түрлі болуы мүмкін; мұнда бір мәдени контексте маңызды индивидуалды, коммуникативті немесе аудиологиялық ерекшеліктер басқасында маңызды болмауы мүмкін. Әр түрлі мәдени контекстен алынған ақпаратты түсіну, салыстыру және есту қабілетін нашар адамдарының жұмысына және мансаптық мүмкіндіктеріне кедергілерді қалай азайтуға болатындығын түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін.

*Нашар еститін адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамтуы: әлемдік ғылыми зерттеулерге шолу.*

Тақырып аясында әлемдік зерттеулердің бағыттары кең, олар әлеуметтік мәселерді көтерумен қатар медициналық мәселелерді де көтере отырып, арнайы бағдарламалардың нұсқасын ұсынады. Мысалы, бұл тақырып аясында нигериялық медициналық оңалту журналында 2001 жылғы Осоволе О.С. және Онвучеква Дж.Н. «Қолөнерде өз бетінше жұмыс істеу – есту қабілеті бұзылған мүгедек-терге арналған нұсқа» мақаласында өзін-өзі жұмыспен қамтуды зерттеу дизайнын қолдана отырып, оны есту қабілеті нашар мүгедектерге арналған тиімді нұсқа ретінде қарастырды. Сауал-намаға қатысқан 80 респонденттің 19-ы (23,8%) нашар еститін мұғалімдер, 19-ы (23,8%) - нашар еститін қызметкерлер, 37-сі (46,2%) - нашар еститін оқушылар және 5-і (6,2%) нашар еститін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар болған. Респонденттердің әр түрлі топтарынан деректерді жинау үшін өздігінен толтырылатын сауалнамалардың төрт жиынтығы пайдаланылды. Нәтижелер есту қабілеті нашар адамдар жеке еңбек қызметімен айналыса алатындығын, жаңа талаптар мен өзін-өзі жұмыс-пен қамтуға байланысты өзгерістерді жеңе алатындығын көрсетті. Жақсы білім мен оқу кезеңі өзін-өзі жұмыспен қамтудың алғышарттары екендігі анықталды. Респонденттердің 61,3%-ы қарым-қатынасты өзін-өзі жұмыспен қамтуға кедергі деп атады, есту қабілеті бұзылғандар үшін күмән, экспрессивті сөйлеу күнделікті өмірдің ажырамас бөлігі [Осоволе, Онвучеква, 2001].

Зерттеуде есту қабілеті бұзылған адамдарды жаңаша оқыту мен оңалтудың салдары талқыланады. Бұл зерттеу есту қабілеті нашар мүгедектерге арналған нұсқа ретінде қолөнерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды зерттеді, нәтижелер есту қабілеті нашар адамдар өзін-өзі жұмыспен қамтуға байланысты жаңа талаптар мен өзгерістерді жеңе алатындығын көрсетті. Алайда, қарым-қатынас өзін-өзі жұмыспен қамтуға кедергі келтіретіні анықталды. Осылайша, бұл нәтижелер есту қабілеті нашар адамдарға білім беру мен оңалтудың жаңа көзқарасын ұсынады.

Келесі зерттеулер мүгедектерге арналған жұмысқа қол жетімділіктің өзекті мәселелерін растады. Көптеген зерттеулерде жұмыс берушілер мүгедектердің жұмысқа орналасуына күмәнмен қарайтындығы анықталған [Хлативайо, Нкубе, 2014]. Біріккен Корольдікте, Оңтүстік Кореяда және Ганада жүргізілген зерттеулер мүмкіндігі шектеулі адамдардың кәсіптік білім беру бағдарлама-ларына қол жетімділігі аз екенін көрсетті. Олар жұмысқа орналасу арқылы еңбек нарығына қатысу сияқты кәсіби оқытудың артықшылықтарын пайдаланбайды [Чун, Коннор және соавт., 2016].

Білім беру және кәсіби зерттеулер журналында 2018 жылы жарық көрген К.Муваники мен П.Мувириидің «Есту қабілеті нашар жастарды жұмысқа орналастыру және өзін-өзі жұмыспен қамту үшін кәсіби дағдыларды қайта құру: Масвинго-Пери Урбанның мысалы» атты мақаласында

зерттеу нәтижесі көрсетілген [Муваники, Муwirими, 2018]. Авторлардың пайымдауынша Африка түбегінде орналасқан Зимбабве елінде жүргізілген бұл зерттеу нашар еститін түлектердің арнайы мектепте техникалық және кәсіби дағдыларға ие болғандығын көрсеткен, алайда, шеберліктің жоғары деңгейіне қарамастан, олар күнкөріс үшін пайдаланылмаған. Түлектердің көпшілігі өздерінің техникалық және кәсіби дағдыларын қолданудың орнына, көше саудасы сияқты тәуелсіз микрокәсіпкерлік іс-шараларға қатысқан. Бұл зерттеудің нәтижелері бойынша жұмыспен қамту мен өзін-өзі жұмыспен қамтудың негізгі проблемаларына капиталдың жетіспеушілігі, коммуникациялық кедергілер, өкілдіктің болмауы және нақты саясаттың әлсіздігі жатады деп анықталған.

Зимбабве 1980 жылы тәуелсіздік алғаннан бері өзінің жастары мен мүгедектігі бар ересектерге жалпы және кәсіптік білім беруде айтарлықтай жетістіктерге жетіп, жаңа үкімет есту қабілеті нашар адамдарға білім беруді барлығына бірдей мүмкіндік беру бағытында қозғалысқа сәйкес үйлестіре бастаған. Алайда, авторлардың пайымдауларынша соңғы жылдары есту қабілеті нашар адамдар экономиканың шетінде жұмыс істейді. Соған сәйкес мақала Масвинго-Пери қаласындағы мүмкіндігі шектеулі жастарға ұсынылатын кәсіби дағдылар есту қабілеті нашар түлектердің өмір сүру жағдайларын жақсартпайды және жұмыспен қамтуды және түлектердің жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін арттыру үшін қазіргі экономикалық жағдайды ескере отырып қайта құруды қажет етеді деген пікірге негізделген [Муваники, Муwirими, 2018].

Зерттеу Масвинго-Пери қаласындағы есту қабілеті нашар арнайы мектеп түлектерімен шектелді. Бұл мақала [Муваники, Муwirими, 2018] мүмкіндігі шектеулі жастар үшін кәсіптік білім берудің, Зимбабведегі экономикалық дағдарыстың дәлелдерін талқылаудан басталады және есту қабілеті нашар мүгедектерге олардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін жақсарту мақсатында кәсіптік білім беруді қайта бағыттаудың балама бағыттарын ұсынады. Мүмкіндігі шектеулі адамдарды кәсіби дағдыларға үйрету олардың жұмысқа орналасу мүмкіндіктеріне қол жеткізу мүмкіндігін арттырады, сонымен қатар олардың өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысуын жақсартады деген пікір кең таралған. Авторлардың айтуынша зерттеудің нәтижелері көрсеткендей, мүмкіндігі шектеулі адамдар, әдетте, кәсіптік білім беруді қоса алғанда, білімге қол жетімділігі төмен болғандықтан, жұмысқа орналасу тұрғысынан қолайсыз.

Зерттеудің нәтижесі бойынша авторлардың талдау жұмыстары [Муваники, Муwirими, 2018] есту қабілеті нашар түлектер арнайы мектепте алған кәсіби дағдылары оларға бұрын болмаған моториканы берді деп сенеді, алайда, кәсіптік оқу орындарының түлектері алған оқуларына көңілі толмады, өйткені ол дәнекерлеу, құрылыс, ағаш өңдеу, киім және тоқыма сияқты кәсіптерде жұмысқа орналасу дағдыларын ескерместен техникалық дағдыларды игеруге баса назар аударды. Есту қабілеті бұзылған адамдарға арналған кәсіптік даярлау бағдарламаларын қайта құру: жоғарыда көрсетілген қорытындымен жұмыспен байланысты оқытудың оқу бағдарламасына енгізуге, оқушы-лардың кәсіптік бейінін кеңейтуге, салалық технологияларды пайдалануға және кәсіпкерлікке оқытуға байланысты мәселелер байланысты. Жұмысқа байланысты оқыту: арнайы мектепте ұсынылатын қазіргі кәсіптік оқыту бағдарламасы студенттерді нақты жұмыс әлемімен таныстыратын міндетті жұмыспен байланысты оқытуды қарастырмайды. Нәтижесінде түлектер оқуды аяқтағаннан кейін еңбек нарығына шығуға дайын емес болады. Бұл сезімдерді түлектер де, сұхбат алған оқытушылар да бөлісті.

Зерттеу көрсеткендей [Муваники, Муwirими, 2018], елдегі экономикалық дағдарыс нәтижесінде оқытылатын арнайы мектепте есту қабілеті нашар жастардың кәсіби дайындығының сәйкессіздігі байқалады. Есту қабілеті бұзылған жастар үшін жұмысқа орналасу мен өзін-өзі жұмыспен қамтудың нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, кәсіптік даярлықты қайта құру қажеттілігі бар. Инклюзивтік білім беруді көтермелейтін, сондай-ақ еңбек нарығының талаптарына сәйкес келетін мүгедектерге арналған оқыту бағдарламаларын ұсынатын кәсіби саясат қажет. Зимбабве Үкіметі мүмкіндігі шектеулі адамдарды дағдылары бар салаларда жұмысқа орналастыруға ынталандыратын жұмыс орындарын құру туралы мәселені де қарастыруы керек. Бұл талапты орындайтын компанияларды үкімет белгілі бір жағдайларда салықтық жеңілдіктер арқылы ынталандыруы керек.

Авторлардың ұсыныстары бойынша елде есту қабілеті бұзылған жастарды осы түлектер үшін жұмысқа орналасу және өз бетінше жұмыспен қамтылу мүмкіндіктерін кеңейтуге кәсіптік даярлауда барлық мүдделі тараптарды көтермелеу қажет. Кәсіптік оқу орындарының түлектеріне өз кәсіпорын-дарын ашу үшін қаржылық және материалдық қолдау қажет. Сондай-ақ, кәсіби дайындық контекст-ке келтіріліп, оқушылардың мүгедектік сипатын ескеру керек екендігі анықталды. Кәсіптік оқыту еңбек нарығынан еңбек нарығымен байланысты емес императивтерге бағытталуы керек [Муваники, Муwirими, 2018].

Ғылым мен техникадағы прогрессивті зерттеулердің халықаралық журналында 2020 жылы Кумариш Ройдың «Калькуттадағы есту қабілеті бұзылған студенттердің кәсіби дайындығын зерттеу» тақырыбындағы ғылыми мақаласын қарастырар болсақ, ол есту қабілеті нашар адамдардың кәсіби білім алуына бағытталады, автордың пайымдауына олардың болашақта өздерін маман ретінде жұмыспен қамтылуларына осы кәсіби білім алу көмек береді.

Автор кәсіби дайындықты – есту қабілеті бұзылған студент болашақта белгілі бір мамандықты орындау үшін қажет дағдылар мен мінез-құлықты игеретін жүйелі дайындықты білдіреді деп пайымдайды. Кәсіби дайындықтың маңыздылығы – есту қабілеті бұзылған студенттердің әртүрлі кәсіптерде немесе жұмыс салаларында, өзіндік іс-әрекетте, физикалық қарым-қатынаста, әлеуметтік, экономикалық қызметте, кәсіпте және тәуелсіздікте кейбір мүмкіндіктері бар. Олар болашақ мамандықты таңдауға көмектесетін алдын-ала кәсіби әлеуетті жетілдіре отырып, кем дегенде максималды жетістікпен оқытылып, кәсіби дайындық деңгейінен сәтті өтуі керек деп санайды.

2019 жылы Саңырауларды зерттеу және саңырауларды оқыту журналында Джеспер Даммейер, Кэтрин Кроу, Марк Маршак, Марк Россиканың «Саңырау және есту қабілеті нашар ересектердің жұмысы мен жұмыс сипаттамасы» атты ғылыми мақаласы жарық көрген. Бұл мақала өзекті тақырыпты көтеретін эмпирикалық зерттеу нәтижесіне сүйенеді. Зерттеуде есту қабілеті жоқ ересектермен салыстырғанда саңырау және есту қабілеті нашар ересектер арасында жұмыссыздықтың жоғары деңгейін көрсетті. Алайда, еңбек нарығындағы табысты түсіндіретін факторлар туралы аз мәлімет бар. Бұл зерттеу екі деректер жиынтығын талдауды ұсынады. Біріншісі, Даниядағы есту қабілеті төмен және мүлдем естімейтін 804 ересектерден сауалнама алынып, екіншісі – Америка Құрама Штаттарында жоғары білімі бар қабілеті төмен және мүлдем естімейтін 190 ересектерден сауалнама жүргізген. Ымдау тілін қолданушылардың арасында жасы жоғары, білімі жоғары, есту қабілетінің жоғалуы диагнозының ертерек жасы және кохлеарлық импланттарды пайдаланбау жұмыстың болуына байланысты болды.

### **ҚОРЫТЫНДЫ**

Бұл ғылыми зерттеулерге әдеби шолу Нигериядағы, Зимбабведегі, Швециядағы, Даниядағы, АҚШ-тағы тақырып аясындағы зерттеулердің нәтижелері мен тұжырымдамаларына негізделді. Осы зерттеудің нәтижелері есту қабілетін нашар адамдардың жұмыс күшіне қатысу кезінде кездесетін кедергілерді жақсы түсіну және жою үшін әр түрлі елдерде және әр түрлі есту қабілеті төмен адамдардың популяцияларында қосымша зерттеулер жүргізу қажеттілігін көрсетеді. Индивидуалды, аудиологиялық және коммуникациялық ерекшеліктер, сондай-ақ жұмыс орны мен еңбек нарығына қатысты ерекшеліктер маңызды, бірақ олардың арасындағы байланысты түсіну үшін көп зерттеулер қажет. Бұл дәл қазір жұмыс істеуге жасы жеткен есту қабілеті төмен адамдарға, сонымен қатар болашақ ұрпақтарға да қатысты, олар үшін әр түрлі көмек пен қолдау, сонымен қатар жалпы қоғамда болып жатқан жұмыс және мансаптық мүмкіндіктер өзгереді.

### ***Пайдаланылған әдебиеттер тізімі***

1. Muwaniki, C., & Muvirimi, P. (2018). *Realigning Vocational Skills for Employment and Self Employment of Hearing- Impaired Youths: The Case of Masvingo-Peri Urban. Journal of Education and Vocational Research*, 8(3), 29-36. <https://doi.org/10.22610/jevr.v8i3.1990>.
2. Hlatywayo, L. & Ncube, A.C. (2014). *Employing Deaf Persons: A Zimbabwean Employers Perspective. International Journal of Innovative Research and Development*, 3 (10).
3. Chun, J., Connor, A., Kosciulek, J. F., Landon, T. & Park, J. (2016). *Career Development for Youth with Disabilities in South Korea: The Intersection of Culture, Theory, and Policy. Global Education Review*, 3(3), 57-74.
4. Kumaresh Roy. (2020). *A Study on Pre-Vocational Training for the Hearing Impaired Students in Kolkata. International Journal of Progressive Research in Science and Engineering*, 1(5), 24-30. Retrieved from <https://journals.grdpublications.com/index.php/ijprse/article/view/146>
5. Osowole O. S., Onwucliekwa J. N. (2001). *Self -employment in crafts - an option for tile disabled hearing impaired. Journal of the Nigeria Medical Rehabilitation Therapists; Vol. 6, No.2, [http://ir.library.ui.edu.ng/bitstream/123456789/2775/1/%2826%29ui\\_art\\_osowole\\_self-employment\\_2001\\_12.pdf](http://ir.library.ui.edu.ng/bitstream/123456789/2775/1/%2826%29ui_art_osowole_self-employment_2001_12.pdf)*
6. Jesper Dammeyer, Kathryn Crowe, Marc Marschark, Mark Rosica (2019). *Work and Employment Characteristics of Deaf and Hard-of-Hearing Adults, The Journal of Deaf Studies and Deaf Education, Volume 24, Issue 4, October 2019, Pages 386–395, <https://doi.org/10.1093/deafed/enz018>*



7. Ruben R. J. (2000). *Redefining the survival of the fittest: Communication disorders in the 21st century*. *Laryngoscope*, 110, 241–245. doi:10.1097/00005537-200002010-00010.

8. Winn S. (2007). *Employment outcomes for people in Australia who are congenitally deaf: Has anything changed?* *American Annals of the Deaf*, 152, 382–390. doi:10.1353/aad.2008.000

**References:**

1. Muwaniki, C., & Muvirimi, P. (2018). *Realigning Vocational Skills for Employment and Self Employment of Hearing- Impaired Youths: The Case of Masvingo-Peri Urban*. *Journal of Education and Vocational Research*, 8(3), 29-36. <https://doi.org/10.22610/jevr.v8i3.1990>.

2. Hlatywayo, L. & Ncube, A.C. (2014). *Employing Deaf Persons: A Zimbabwean Employers Perspective*. *International Journal of Innovative Research and Development*, 3 (10).

3. Chun, J., Connor, A., Kosciulek, J. F., Landon, T. & Park, J. (2016). *Career Development for Youth with Disabilities in South Korea: The Intersection of Culture, Theory, and Policy*. *Global Education Review*, 3(3), 57-74.

4. Kumaresh Roy. (2020). *A Study on Pre-Vocational Training for the Hearing Impaired Students in Kolkata*. *International Journal of Progressive Research in Science and Engineering*, 1(5), 24-30. Retrieved from <https://journals.grdpublications.com/index.php/ijprse/article/view/146>

5. Osowole O. S., Onwucliekwa J. N. (2001). *Self -employment in crafts - an option for tile disabled hearing impaired*. *Journal of the Nigeria Medical Rehabilitation Therapists*; Vol. 6, No.2, [http://ir.library.ui.edu.ng/bitstream/123456789/2775/1/%2826%29ui\\_art\\_osowole\\_self-employment\\_2001\\_12.pdf](http://ir.library.ui.edu.ng/bitstream/123456789/2775/1/%2826%29ui_art_osowole_self-employment_2001_12.pdf)

6. Jesper Dammeyer, Kathryn Crowe, Marc Marschark, Mark Rosica (2019). *Work and Employment Characteristics of Deaf and Hard-of-Hearing Adults*, *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Volume 24, Issue 4, October 2019, Pages 386–395, <https://doi.org/10.1093/deafed/enz018>

7. Ruben R. J. (2000). *Redefining the survival of the fittest: Communication disorders in the 21st century*. *Laryngoscope*, 110, 241–245. doi:10.1097/00005537-200002010-00010.

8. Winn S. (2007). *Employment outcomes for people in Australia who are congenitally deaf: Has anything changed?* *American Annals of the Deaf*, 152, 382–390. doi:10.1353/aad.2008.000